

Сапарова Динара Рахметовнаның

«6D020400-Мәдениеттану» мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған

«Сандық ұрпақтың мәдени кеңістігі»

атты диссертациялық жұмысына

АНДАТПА

Диссертациялық зерттеудің өзектілігі.

Қазіргі қоғам айтарлықтай өзгеріп, құндылықты және сандық алшақтық қоғамды әртүрлі жақтарына алып келуде. Технологиялық инновациялар күнделікті өмір антропологиясына жаңа шындық әкеліп, сандық, виртуалды шындық кең етек алуда.

Бір жағынан, классикалық аристотельдік потенциал мен өзектілік арасындағы қарама-қайшылықты мұқият анықтай отырып, екінші жағынан «жабық» (немесе виртуалды) шындықты нақты ажырата біліп, Анри Бергсон «виртуалды» ұғымының мәні туралы жазған ғалымның бірі болды. А. Бергсон және одан кейін Ж. Делез сандық технологиялардың қарқынды дамуы нәтижесінде пайда болған қазіргі жағдайды кейде виртуалды шындық, кейде сандық кеңістік, сандық кеңістіктегі коммуникация деп аталуын болжаған болатын.

Сандық коммуникациялардың осы кеңістігінде адамдардың өздері мен әлем арасындағы бастапқы, "нақты" ("баламалылық", "face-to-face" синонимі) қарым-қатынасы әртүрлі формада болады, әлеуметтік қатынастар әртүрлі жылдамдыққа ие болады, ал қоғам өмірінде болып жатқан үдерістер олардың артынан жеделдейді. Атап айтқанда, бұл үдеріс мүліктік әлемге және оның бүгінгі күні жалғасы – жаңа ақпараттық технологияларға қатысты. Біз сипаттаған құбылыс мәдениеттің ерекше жаңа түрін - "сандық" мәдениетті тудырады. Сандық мәдениет сандық кеңістікте пайда болады және оның белгілері: ол виртуалды, ондағы байланыс үдерістері кейде жеделдетіледі, ондағы ақпарат алмасу уақыты минуттарға, кейде секундтарға дейін қысқарады, бірақ ол да үстірт. Сандық мәдениет адамның білімді сандық технологиялар мен байланыс әдістерін қолдана отырып, әлемді танудың жаңа деңгейіне өтуін және барлық жерде қолжетімді ақпараттың нәтижесінен іс жүзінде адам жеке жауапкершіліктен айырылады және жауапкершіліксіз, жасырын құрылған сандық мазмұнның тұтынушысы, манипуляцияның барлық түрлерінің объектісі болады. Сандық мәдениеттің таңғажайып парадоксы оның екі жүздігінде: бір жағынан тірі әлем, екінші жағынан технологиялық әлем. Бұл жағдайда ақпараттық революция және коммуникациялық технологиялардың белсенді дамуы дәуірінде туған және қалыптасқан жастардың жағдайы назарда тыс қалмайды. Интернет-технологиялардың қарқынды дамуы кезінде дүниеге келсе, сандық ұрпақ деп аталады. Батыс дереккөздерінде оларды next, Z ұрпақтары және Facebook, iPod желілік буыны және т.б. атайды. Оларды келесі негізгі параметрлер бойынша анықтауға болады: виртуалды кеңістікке деген

күштарлық және сандық ақпарат, әлеуметтік медиа және виртуалды байланыс әлеміндегі бағдар. Жаһандану, құндылықтардың өзгеруі, пандемия және адамзатқа басқа да қиындықтар жағдайында қоғам өмір сүруінің жаңа мінез-құлық стратегияларын жасайды. Бейімделу тәжірибесінің мазмұны көптеген келеңсіздіктерге ие және қоршаған кеңістікке тікелей немесе жанама түрде тәуелді құндылық-ұрпақ белгілеріне байланысты болып отыр. Жаңа 21 ғасыр руханилық пен мораль ұғымын жоққа шығарып, материя мен цинизмді бірінші орынға қойды. Виртуалды агрессия, қиялдағы дүниетаным, нақты әлемге көшу агрессияның, өзіне-өзі қол жұмсаудың және басқа да жеткіліксіз мінез-құлық реакцияларының көбеюіне себеп болды. Ақпараттың толып кетуі консумеристік қоғамның стереотиптеріне толы, олар материалдық құндылықтарды кеңінен тұтынуға және жеке адам мен қарым-қатынастарға қарсылық білдіруге баса назар аударады, олар ар-намыс, жауапкершілік, ізгілік пен жомарттық және басқа да белең алған жалпыадамзаттық құндылықтар туралы негізгі ұғымдарды жояды. 21 ғасырда "кибер-терроризм", "кибербуллинг", "троллинг", "цифрлық алаяқтық" және т.б. сияқты ұғымдар қолданысқа енді. Барлық осы құбылыстар теріс, қоғамдағы тұрақсыздыққа әкеледі, кейде физикалық және психикалық денсаулығына, тіпті жеке адамдардың өміріне қауіп төндіреді. Жастар ортасында жаппай цифрландыру салдарының жағымсыз көріністері де бар. Қазіргі жасөспірімдердің агрессивтілігінің жоғары пайызы, жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсауы және әлеуметтік желілердегі "Көк кит" сияқты "өлім топтары" сандық технологиялардың әсерімен байланысты. Мұнда кәмелетке толмағандар виртуалды ойындарға қол жеткізе отырып, көбінесе агрессивті және қатал болады, ал көптеген ойындар арандатушылық сипатқа ие, балалар мен жасөспірімдерді нақты өмірде өмір сүруге қауіпті тапсырмаларды орындауға итермелейді ("Грэннидің әжесі", жоғарыда аталған "Көк кит" және т.б.). Көптеген ойын-сауық бағдарламалары, сондай-ақ әлеуметтік желілер нәзік балалар мен жасөспірімдерді заманауи үрдістерді ұстануға шақырады. Гедонизмге және экрандағы өмірге шынайы өмірге зиян келтіру жасөспірім әлемінің заманауи бейнесін қалыптастырады. Электрондық-сандық, желілік (ақпараттық) өлшеудегі бұл өмірлік кеңістік жастар үшін жағымды да, жағымсыз да салдарға әкеледі және, тиісінше, терең талдауды және оның кеңістігінде қалыптасатын сандық ұрпақтың әлеуметтік-мәдени бейнесін қажет етеді. Бұл сурет қарама – қайшылықты, бірақ сонымен бірге глокализацияланған мәдениеттің шеңберіне сәйкес келеді (жеке тұлға бір уақытта екі өлшемде - ғаламдық және жергілікті) және "generation Me-Generation We" мінез-құлық стратегиясынан тұрады. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, жастардың жаңа буынын зерделеуге, талдауға, зерттеуге бағытталған мемлекеттің стратегиялық міндеттері тұрғысынан Қазақстанның сандық буынын тұжырымдамалық талдау қажеттігін пайымдаймыз.

Сандық ұрпақ мәселесінің философиядағы, мәдениеттанудағы, тіпті психологиядағы немесе антропологиядағы зерттеу дәрежесі маркетингтік зерттеулермен салыстырғанда аз. Бұл сандық Y, Z ұрпақтарының ерекшеліктері туралы алғашқылардың бірі болып айтқан маркетингшілер. Алайда, маркетингшілер

анықтамасына сәйкес, түпкі мақсаты өнімді тиімді өткізу мақсатындағы нарықты зерттеулері болып табылатын мамандық; бұл қажетті теориялық құралдардың болмауына байланысты өз объектісін толық зерттей алмайтын қолданбалы пән. Осылайша бұл мәселесінің өзектілігінің болмауы отандық және әлемдік ғылымда сандық ұрпақтың мәдени кеңістігін кең ауқымды толыққанды іргелі зерттеулер қатарында болмауына байланысты. Осы тақырыптағы теориялық, қолданбалы зерттеулер қазақстандық ғылымда қазіргі кезде кеңінен қарастырылуда. Сандық экономиканы дамыту бағыты, сондай-ақ 2019 жылды жастар жылы, 2020 жылғы еріктілер жылы арқылы бағытталған, қазақстандық сандық ұрпақты зерттеудің әлеуметтік-мәдени маңыздылығын, оның бейнесін, проблемаларын, құндылық бағдарларын, дамудың өмірлік траекторияларын айқындайды. Тұлғаның болуы мен қалыптасуы, оның одан әрі дамуының болжамдары болып келеді. Әрине, жастар жаһандық үдерістер жағдайында Тәуелсіз Қазақстанның зияткерлік, шығармашылық әлеуеті, елдің табысты болашағының кепілі ретінде қарастырылады. Зерттеу тақырыбының өзектілігі оның жасампаздық бағытымен айқындалады, өйткені елдің болашағы әрқашан жас ұрпақпен байланысты.

Зерттеудің негізгі мақсаты жаңа термин – қазіргі сандық шындық жағдайында Қазақстанның сандық ұрпағының мәдени кеңістігін теориялық зерттеу болып табылады.

Зерттеудің қойылған мақсатына сәйкес келесі міндеттер анықталды:

- "мәдени кеңістік" ұғымының генезисіне тарихи-мәдени талдау жүргізу;
- нақты әлем мен виртуалды болмыстың призмасы арқылы сандық ұрпақ феноменін зерттеу;
- батыстық зерттеулер мысалында сандық буынның мәдени кеңістігі өлшемдеріне әдіснамалық талдау жүргізу;
- сандық буынның мәдени өзгерістерінің заманауи трендтерін ашу;
- Қазақстанның сандық ұрпақтың портретін жасау;
- сандық ұрпақпен жұмыс істеудің жаңа парадигмасын қалыптастыру, коммуникация мәдениетін қалыптастыру перспективаларын айқындау.

Зерттеу нысаны Қазақстанның 14-18 жастағы сандық ұрпағы (z ұрпағы) болып табылады.

Зерттеу пәні: құндылық бағдарлары және әлеуметтік-мәдени сипаттамалар қазіргі Қазақстанның сандық ұрпағының бейнесін құраушы ретінде.

Диссертацияның әдіснамалық және теориялық негізі.

Диссертациялық зерттеу әдіснамасының негізін П. Бурдьенің құрылымдық конструктивизмінің ережелері құрады. Әлеуметтік шындық пен конструктивизмнің қос құрылымдау принципі кеңістіктегі және уақыттағы әлеуметтік құбылыстар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды орнатуға, сәйкесінше сандық кеңістік контекстіндегі әлеуметтік тәжірибені анықтауға мүмкіндік береді.

Диссертацияда ақпараттық, желілік, виртуалды сандық қоғам теориясы, постмодернизм теориясы, ұрпақтық көзқарас, «Generation Me-Generation We» стратегиясы, әлеуметтік желілер теориясы, аксиологиялық, әлеуметтік-мәдени көзқарас, сондай-ақ аралас шындық тұжырымдамасы қолданылды. Бақылау және

сауалнама әдісі (фокус-топтармен жұмыс), сауалнама сандық жастардың құндылықтары мен мінез-құлық заңдылықтары туралы эмпирикалық мәліметтерді алу үшін үлкен маңызға ие. Жұмыста философиялық, психологиялық, құрылымдық-функционалдық тәсілдер, талдау, синтез, ғылыми жалпылау әдістері де қолданылды.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы:

-бірыңғай ақпараттық-коммуникативтік сандық өріс жағдайында «мәдени кеңістік» ұғымының генезистік өзгерістері анықталды;

- сандық ұрпақты зерттеудің әдіснамалық мәселелері қарастырылады және екі әлемнің жазықтығында өмір сүретін осы құбылыстың мәні анықталады: әлеуметтену және өсу кезеңінде дүниетаным мен құндылық бағдарларын қалыптастыруға әсер ететін виртуалды және нақты;

- батыстық зерттеулер мысалында сандық ұрпақтың мәдени кеңістігі өлшемдеріне әдіснамалық талдау жүргізілді;

- сандық ұрпақтың мәдени өзгерістерінің заманауи трендтері анықталды;

- Қазақстандағы сандық ұрпақтың портреті жасалды;

- қоғамды дигитализациялау жағдайында Қазақстанның жастар саясатын дамыту перспективалары және тұлғаны үйлесімді қалыптастыру мен тәрбиелеудің шарты ретінде жаңа ұрпақпен қарым-қатынас құру моделі анықталды.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Тарихи-мәдениеттанулық талдаудан шыға отырып, "қазақстандық сандық ұрпақтың мәдени кеңістігі" ұғымына авторлық талдау жүзеге асырылды. Қазақстан интернет желісінің әлемдік желісіне қосылған, соның арқасында қызметтің барлық салаларын цифрландырудың ықпалымен жас ұрпақ әлемінің бейнесі қалыптасуда. Қазақстандық жастардың мәдени кеңістігі-бұл адамның бағалау және мінез-құлық бағдарын, оның құндылықтары мен нормаларын қалыптастыратын, сананың жаңа түрін жасайтын орта.

2. Сандық ұрпақтың мәдени кеңістігі оның кеңістіктік – уақыттық дискурсымен, сандық сәйкестілігімен және коммуникацияның ерекше формасымен сипатталады.

3. ТМД аумағында салыстырмалы түрде жақында ғылыми пікірталас тақырыбына айналған сандық ұрпақ құбылысы әртүрлі әдіснамалық тәсілдер (ұрпақ, желі, психологиялық) тұрғысынан әр түрлі тұжырымдарға ие және жас ерекшеліктері жоқ. Интернеттің кеш келуін және ТМД аумағында, атап айтқанда, Қазақстанда сандық өнімдердің белсенді пайдаланылуын ескере отырып, Сандық ұрпақпен туған, қалыптасқан жылдары 1985-2002 (миллениумдар немесе Y) және 2003-2023 жылдарға (хоумлендерлер немесе (зуммерлер (Z)) келеді. Сонымен қатар, үй иелері әдеттегі сандық ұрпақ болып саналады, өйткені ол смартфондар мен интернетсіз өмірді білмеген. Қазақстанның сандық ұрпағы-ақпараттық және сандық технологиялардың әсерінен қалыптасқан, құндылық бағдарлары мен әлеуметтік-мәдени бейненің ерекшеліктерін айқындаған ұрпақ;

4. Сандық ұрпақтың мәдени кеңістігі "Generation Me-Generation We" тұжырымдамасымен ұсынылған, оған сәйкес қазіргі жастардың құндылық

бағдарлары мен мінез-құлық моделі қайшылықты және қоғамдағы префигуративті мәдениеттің парадоксымен түсіндіріледі (кеңістік глокальды және уақытша). Әлеуметтенуі өмірдің барлық салаларында цифрлық технологияларды қарқынды тұтыну дәуірінде өтетін Z ұрпағының мінез-құлық моделі іс-әрекеттің ақиқатын, себебі мен мағынасын іздеумен сипатталады. Билігі жоқ және барлық ақпаратты тексеруге ұшырататын прагматикалық индивидуалистік ұрпақ аралас шындықта өмір сүреді және сандармен ойлайды, виртуалды әңгімеде белгілермен, мемуарлармен көрінеді.

5. Зумер ұрпақтарының аралас шындықта өмір сүруі қарым-қатынастағы мәдени өзгерістерді анықтайды, күнделікті өмірді құру тәсілдерін өзгереді:

- күнделікті өмір туралы түсініктің визуалды көрінісі сипатына ие болады,
- құндылықтар индивидуалистік сипатта, гедонистік көзқараста. Мұндай құндылықтарға тәуелсіздікке, қозғалыс еркіндігіне, ой, сөз, іс-әрекет бостандығына бағдарлау жатады. Ақпараттық сауаттылық және желілік қарым-қатынасқа үнемі қатысудағы байланыстың жаңа түрін тудырды, оның иконикалық нысаны (мемуарлар, сөздерді қысқарту, суреттер, эмотикондар) бар.

6. Ұрпақтар сабақтастығындағы құндылық динамикасы сандық ұрпақты екі әлемнің құндылықтар жиынтығы бар адамдардың ерекше тобы ретінде сипаттауға мүмкіндік береді: нақты және виртуалды.

Бұл қарым-қатынаста көрінеді: виртуалды жазықтықтағы виртуалды қатынастардың жоғары деңгейі және нақты әлемдегі қарым-қатынастың төмен деңгейі. Қазіргі жастардың өмір салтының жедел қарқыны, қысқа өмірлік жобалар сияқты ерекше белгілері байқалады. Бұл жағдайда модель және мысал блогерлердің (және инфлюенсерлердің) әлеуметтік желілерде сәтті жаңа өмірдің белгісі ретінде танымал болуы мүмкін. Сандық қоғамдағы адамның мінез-құлқы префигуративті мәдениеттің парадоксымен түсіндіріледі. Бұл, бір жағынан, адамның барлық көріністерінде ұзақ уақыт бойы қолданылып келген негізгі ұғымдар, категориялар арасында имманентті қақтығыстың болуын және екінші жағынан, жаңа кибермәдениеттің жаңа адамды құруға деген талабын болжайды, оның болмыстық сипаттамалары түбегейлі өзгереді, жаңа сандық технологиялар.

7. Сандық ұрпақ Z және сандық ұрпақтан кейінгі альфа коммуникацияларын құру және диалог құру үшін авторлық байланыс моделі ұсынылады. Ұсынылып отырған модель партисипация мәдениеті мен сандық әлеуметтендіру және болашақ ұрпақпен жаңа диалог құру үшін қолайлы жағдайлар жасауға арналған. Сандық және сандық ұрпақтан кейінгі ұрпақ сандық өнімсіз әлемді елестете алмайды, сол себепті өздерінің шығармашылық жолдарын анықтауда қауіп бар, осы бағытта белсенді өмірлік стратегиясы жасалауы қажет. Модельдің мақсаты сандық ұрпақтың мәдени кеңістігін ізгілендіру болып табылады: адамның ерекшеліктерін ескере отырып, белгілі бір нәтижеге қол жеткізуде, оны белсенді қызметке тарту арқылы шығармашылық принципті іске асыру.

8. Қазіргі жасөспірімнің мәдени кеңістігін қалыптастыру-жаһандану мен ақпараттандырудан туындаған әлеуметтік-мәдени проблемалардың симбиозы,

бірақ сонымен бірге бұл адамның, жалпы қоғамның әлеуметтік-мәдени дамуына ықпал ететін жаңа құндылық, этникалық, экономикалық әлеует. Өйткені, жаңа ұрпақтың қоғамды өзгертуге мүмкіндіктері көп, олар ашық, өршіл, "санды", алгоритмдерді біледі, болашақты жобалай алады.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау

Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері автордың 19 жарияланымдарында, оның ішінде Scopus деректер базасында индекстелетін ғылыми журналда 1 мақала, ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған ғылыми журналдарда 4 мақала, шетелдегі халықаралық конференциялар материалдарының жинағында 3 мақала, халықаралық, республикалық ғылыми - әдістемелік конференциялар ғылыми жинақтары мен материалдарында 11 мақала.

Диссертацияның көлемі мен құрылымы тақырыпты ашу логикасына, онда анықталған зерттеу мақсаттары мен міндеттеріне бағынады. Жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен, 8 бөлімшелерден, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер мен қосымшадан тұрады. Диссертацияның жалпы көлемі: компьютерлік мәтіннің 139 беті. Пайдаланылған әдебиеттер саны-167. Диссертация 9 кестемен, 23 суретпен суреттелген.